

'דזיו ליה כבר בתיה'

הרב יוסף ש' וייצן, רב הישוב פסגות

משה רבינו גדול הנביאים אמור באישיותו להיות דגם לשלמות בכל המובנים. משה רבינו כשמתבקש להוציא את ישראל ממצרים אומר 'שלח נא ביד תשלח'. משה רבינו לא ראה את עצמו כראוי לגאול את ישראל. אהרון אחיו מיוחס במשפחתו, באשתו ובילדיו. אהרון הכהן ינק וגודל בבית אביו ואמו. אולם משה נאלץ לברוח ולשאת את ציפורה, אישה שאינה מיוחסת. כל ימי חייו משה רבינו לא נמצא בסביבה ישראלית. יש לכך משמעות. כוחות החיים, המידות והאמונות, מתפתחים אצלנו בצורה טבעית כשהם אצלנו מילדות ב'גירסא דינקותא'. אצל משה רבינו שגדל באקלים מצרי, הצד הישראלי לא טבוע אצלו כטבע ראשון, אלא כטבע נרכש.

אולם הקב"ה בוחר דווקא בו להיות השליח להוציא את ישראל ממצרים ולקבל תורה מפיו השכינה. מהו הסוד של משה שדווקא משום שבא "מבחוץ" הוא נהיה מושיעם של ישראל?

מובא בתלמוד בבלי בנוגע למר עוקבא שהיה לו מאור פנים מיוחד (סנהדרין לא, ב):
שלחו ליה למר עוקבא, לדזיו ליה כבר בתיה שלם. עוקבן הבבלי קבל קדמנא ירמיה אחי העביר עלי את הדרך, ואמרו לו השיאוהו ויראה פנינו בטבריה.

מהו הכינוי למר עוקבא "דזיו ליה כבר בתיה"?

רש"י: לדזיו ליה כבר בתיה - כמשה שהוא בן בתיה, למי שמקרין עור פניו כמשה רבינו שגידלתו בתיה בת פרעה. לשון אחר - כבר ביתיה, כמשה שהוא בן בית, דכתיב בכל ביתי נאמן הוא.

לפי הפירוש הראשון הביטוי "כבר בתיה" הינו כבנה של בתיה, שלפי חז"ל היא בת פרעה שגידלה את משה (מגילה יג, א). לפי הפירוש השני הכוונה שמשה הוא כבן בית בביתו של הקב"ה.

יש לעיין לפי הפירוש הראשון מדוע מוזכרת כאן בתיה, הרי אמו הטבעית של משה רבינו היא יוכבד. לא מצאנו בשום מקום שמשה רבינו מיוחס לבתיה בת פרעה!

רש"י ממשיך ומבאר מניין הופיע הזיו ומאור הפנים שהיו על פני מר עוקבא: לדזיו ליה - על שם שהיה חכם, וכתיב חכמת אדם תאיר פניו.

לפי הפירוש הראשון זיו הפנים נבע מחכמתו של מר עוקבא. חוכמתו של משה רבינו ודאי קשורה לכך שהיה בן בית בבית ה', ולמד את כל תורתו מפי השכינה. אור ה' ניכר בפניו עד שהיה צריך מסכה להסתיר את האור. לפי הסבר זה יתכן שהזכירו כאן את בתיה משום שהיא גידלתו. השנים הראשונות הם הבסיס למידות הנפש. בתיה היא זו שהחדירה במשה רבנו את אהבת החכמה והלימוד. יתכן שמר עוקבא הצטיין באהבת החכמה, ובתיה היא זו שגידלה את משה וטיפחה את אהבת החוכמה שלו ומשום כך הוזכרה כאן כבן בתיה.

אולם לפי הפירוש השני נוכל להבין את הזכרת בתיה בנוגע לזיו פניו של משה.

ומצאתי בספר הגדה שהיה מר עוקבא בעל תשובה, שנתן עיניו באשה אחת והעלה לבו טינא ונפל בחולי, ואשת איש היתה, לימים נצרכה ללוות ממנו, ומתוך דוחקה נתרצית לו, וכבש יצרו ופטרה לשלום ונתרפא, וכשהיה יוצא לשוק היה נר דולק בראשו מן השמים, ועל שם כך קרי ליה ר' נתן צוציתא במסכת שבת (ג). הכא נמי להכי כתבו ליה הכי, על שם האור שהיה זורח עליו.

הזיו שהיה נתון על מצחו של מר עוקבא היה אור של תשובה. מר עוקבא היה בעל תשובה. כיצד זכה מר עוקבא לעשות תשובה? מה גרם לו להתעורר ולעשות תשובה?

הסיפור של מר עוקבא מזכיר את הסיפור על אותו אדם שהעלה ליבו טינא (סנהדרין עה, א):

אמר רב יהודה אמר רב, מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת והעלה לבו טינא, ובאו ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שתבעל, אמרו חכמים ימות ואל תבעל לו. תעמוד לפניו ערומה, ימות ואל תעמוד לפני ערומה. תספר עמו מאחורי הגדר, ימות ולא תספר עמו מאחורי הגדר... רב אחא בריה דרב איקא אמר כדי שלא יהו בנות ישראל פרוצות בעריות. ולינסבה מינסב, לא מייטבה דעתיה, כדרבי יצחק, דאמר רבי יצחק מיום שחרב בית המקדש ניטלה טעם ביאה וניתנה לעוברי עבירה, שנאמר מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם.

מבחינת הרופאים אדם שמעלה ליבו טינא ונהפך להיות חולה אהבה, חולה יצר, יכול להגיע למצב של סכנת נפשות. חכמים לא חולקים על הדיאגנוזה הרפואית. הם מקבלים את הנחת היסוד שיש מצבים מאוד מסובכים שיצר יכול להמית את

האדם. אולם הם סוברים שגם במקרים אלו הדין הוא ששלוש עבירות חמורות שאחת מהם עריות יהרג ואל יעבור, וזאת אפילו באביזרייהו של גילוי עריות (האפשרות הבלתי נתפסת שעבירה היא תהיה סם החיים של האדם, ולא המצוה, היא מציאות שנוצרת רק כתוצאה מחורבן בית מקדשנו).

התשובה של מר עוקבא אינה תשובה טבעית. היא דורשת מסירות נפש. כשיש מסירות נפש נולד אור חדש בעולם. בספר בניהו בן יהוידע (על סנהדרין שם) הוא רואה בכך את הקשר בין משה רבינו, בתיה, ומר עוקבא:

לדזיו ליה כבר בתיה. קשה למה לא אמרו לדזיו ליה כמשה, או כבן עמרם, או כבן יוכבד? ונ"ל שזכרו בתיה, מפני שהיא בתחילת ראיתה שראתה את משה רבנו ע"ה ראתה אור זורח עליו, וכמו שאמרו רז"ל (סוטה יב, ב) על פסוק (שמות ב, ו) ותפתח ותראהו את הילד, שראתה אור שכינה עליו.

האור שראתה בתיה בהפגשה עם משה הוא אור של שכינה. כיצד נולדה השראת שכינה זו? ממסירות הנפש של עמרם ויוכבד, ששומעים בקול מרים ומסתכנים בהבאת משה לעולם, והכל כדי שלא להיכנע לגזירת פרעה. מבחינה טבעית לא היה הגיון ב"וילך בן לוי ויקח את בת לוי". אולם כשעושים מעשים מעבר לחשבון הטבעי זה מעורר אור מיוחד של מסירות נפש בעולם, ומביא להשראת שכינה. המסירות הזאת היא המשך למסירות נפש של המיילדות שלא שמעו בקול פרעה. וכך כתב בספר באר מים חיים (שמות פרק ב פס' ב):

ותהר האשה ותלד בן וגו'. לכאורה היה די לכתוב רק ותלד האשה בן. ואכן יגיד הכתוב כי מעת אשר הרתה היו כולם מעידין ומגידין כי היא הראויה לילד בן שיושיע את ישראל, מחמת שידעו הדבר הגדול והנורא שעשתה בהחיות הילדים ולא שמעה אל מלך מצרים בזה, וגם במה שתבעה לתשמיש כנזכר למעלה, ובזה ודאי היא הראויה שתלד בן המושיע לישראל, והוא אומרו ותהר האשה ותלד בן, תיכף כשהרתה פתחו כולם שבודאי היא תלד בן הידוע, משיח ה'.

הראשונים שאלו מדוע עלה בדעתה של יוכבד להניח את משה ביאור, הרי כשם שביאור הצלת משה יכולה להיות רק בדרך ניסית - כך הנס יכול להיעשות גם אם תמשיך להחזיקו בביתה! כותב על כך ר"א אבן עזרא (שמות פרק ב פסוק ג):

ויוכבד עשתה כן כי אמרה אל אראה במות הילד. אולי אחותו נתנבאה לעשות כן. ומחשבות השם עמקו, ומי יוכל לעמוד בסודו, ולא לבדו נתכנו עלילות. אולי סיבב ה' זה [כדי] שיגדל משה בבית המלכות להיות נפשו על מדרגה העליונה בדרך הלימוד והרגילות, ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים. הלא תראה שהרג המצרי בעבור שהוא עשה חמס, והושיע בנות מדין מהרועים בעבור שהיו עושים חמס להשקות צאנן מהמים שדלו. ועוד דבר אחר, כי אילו היה גדל בין

אחיו ויכירוהו מנעוריו לא היו יראים ממנו, כי יחשבוהו כאחד מהם.

ראב"ע רואה במעשה הנחת התיבה ביאור מעשה כל כך לא הגיוני, עד שכנראה הוא נעשה רק מכוח הנבואה והצו האלוקי, כדי לגלגל את גידולו של משה רבינו בבית המלוכה, וכך יוכל לגדול כמנהיג שמנוקה מהנפש העבדותית. אולם האברבנאל (שמות ב, א-ט) ראה במעשה השלכת משה אל היאור מעשה הצלה ומסירות נפש עבור כל עם ישראל:

...וגם נוכל לשער בזה סיבה רביעית, והיא, שהצדקת ראתה בחכמתה שאולי נגזרה גזרה על בנה שיהא מושלך ליאור, ולכן השתדלה להשליכו שמה בזה האופן כדי שתעבור עליו גזרתו והאלוקים ישוב מחרון אפנו. ומפני זה "ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו". ובמדרש (שמות רבה א, כא) אמרו: למה השליכו למשה ביאור, כדי שיהיו חושבים האצטרוגלין שכבר הושלך מושיעם של ישראל למים, ולא יחפשו אחריו עוד. עד שמהיום ההוא והלאה אמרו שנתבטלה הגזרה, מפני שראו אצטרוגלין פרעה שכבר לקה מושיעם במים...

בהסבר השני בנוגע לשאלה על הזכרת משה כבן בתיה מסביר בספר בניהו באופן אחר:

אי נמי, הזכירו כאן עם בתיה כי היא סיכנה עצמה בהצלת משה רבנו ע"ה.

בפירושו השני ניתן לראות את האור של מר עוקבא כהמשך לאור שהביאה בתיה לעולם. בתיה סיכנה את עצמה בהצלת אחד מילדי העברים, אולם היא מעוררת לתשובה כשהיא נפגשת עם המציאות המופלאה והשלמה של ה"נער הבוכה". זה נותן לה כוח למסור את הנפש. גם מר עוקבא לא שם ליבו לדברי הרופאים, וגם כשמזדמנת לו האפשרות להרפא מבחינה טבעית היא יודע שהדבר כרוך בעבירה ועל זה הוא מוסר את הנפש, ונרפא מכוח האור החדש שמוזרם לו מלעילא.

הסבר שהניח את דעתנו על הזכרת בתיה בתאורו של מר עוקבא מצאנו בדברי ה"בני יששכר" (מאמרי חדש תשרי מאמר ד):

למה כינו למשה רבינו בדבר הזה (=חזרה בתשובה) בר בתיה? ולי נראה לפי פשוטו, דהנה הבעל תשובה שמתנוצץ בו ניצוץ משה רבינו ע"ה לסייעו לתורה ולעבודה, הנה צריך להשתדל להחזיק אותו הניצוץ שלא יברח ממנו על ידי מעשיו ח"ו, והוא כעניין בתיה שהחזיקתו למשה ליתן אותו למינקת ולגדלו אח"כ, הבן.

למשה רבינו יש את האימא הטבעית, יוכבד. אולם מלבד זו יש למשה רבינו גם אמא מאמצת, שהיא בתיה. יש שתי בחינות באישיותו של משה. יש במשה צד שהוא צדיק מיום לידתו, בחינת צדיק גמור. לכן נולד משה רבינו מהול, כסימן ללידתו מתוקן. אולם יש למשה רבינו גם כוח של בעל תשובה. הצדיק אין בו את הכוח להיות במקום טמא ולצאת משם שלם. לעומת זאת בעל התשובה יש לו כוח

לצאת מן המקום הרחוק ולהתקרב.

התורה ניתנה לישראל שהם עם סגולה, בבחינת צדיקים גמורים. אולם כדי להתמודד מול המצרים, כדי לצאת ממצרים, צריך כוח של בעל תשובה. את הבחינה של היות משה רבנו צדיק גמור הוא קיבל מאמו יוכבד, אולם את הבחינה של בעל תשובה הוא קיבל מבתיה בת פרעה. בתיה באה מהמקום הרחוק ביותר, ודווקא היא מגדלת את מושיען של ישראל.

מר עוקבא היה בעל תשובה, והזיו שיצא ממנו הינו מכוח מעלתו כבעל תשובה. מתאים להזכיר את בתיה שמכוחה יש למשה רבינו זיו לא רק של צדיק אלא גם של בעל תשובה.

כיצד עשתה בתיה תשובה? באותו יום הרי גזר פרעה גם על עמו להשליך כל הילוד ליאור. אולם דווקא כשפרעה מתדרדר לשיא האטימות בתיה מרגישה חנק מצורת החיים הזו. זו אולי כוונת חז"ל על "ותרד בת פרעה לרחוץ - שירדה לרחוץ מגילולי בית אביה". גילולי בית אביה לא היו רק הגילולים המחשבתיים, כפי שמבאר לנו המהר"ל שהעבודה זרה של המצרים לא הייתה עבודה זרה מחשבתית. זו עבודה זרה אנטי מחשבתית, אנטי דמיונית. זו עבדות לכאן ולעכשיו. זוהי עבודה זרה שחונקת את האדם בחומר. זו עבודה זרה שמקבעת כל אחד בחומר ומעמדו.

בתיה מרגישה חנוקה. בהשגחה פרטית היא נפגשת עם נער מלא אור, שבוכה. היא בנער הבוכה רואה את האנטייתזה לכל החושך שיש בבית אביה. כשבתיה מושכת את ידה ולוקחת את התינוק אליה היא מושה גם את עצמה יחד אתו מהמים הזדונים.

כפי שביאר ה"בני יששכר", החמלה על משה היא רק הפתיחה ליציאה מהחושך, אולם זה נותן לבתיה כוח לעשות מהפך בנפשה. נקודה אחת טובה ונקה יכולה לעמוד מול שנים של חושך. המשימה של בתיה היא לא להשאיר את המעשה האחד כמעשה שיש בו ניצוץ שעלול לכבות. צריך להשתמש בניצוץ כדי שהוא יבעיר את כל האישיות של בתיה. רק בהמשכיות בלקיחת משה אל ביתה בכדי לגדלו היא ממשיכה את אור הגמילות חסדים אל נפשה.

על כך מובא במדרש רבה (שמות פרשה א פסקה כו):

ותקרא שמו משה. מכאן אתה למד שכרן של גומלי חסדים, אף על פי שהרבה שמות היו לו למשה - לא נקבע לו שם בכל התורה אלא כמו שקראתו בתיה בת פרעה, ואף הקב"ה לא קראהו בשם אחר.

הדברים שביארנו נאמרו בשם האר"י הקדוש בספר הליקוטים ובוארו ע"י החיד"א

(ספר דבש לפי מערכת ב אות יא):

בתיה בת פרעה. בצדקה תכונני ר"ת וס"ת בת יה, וז"ש בת יה בת פרעה, שע"י הצדקה שעשתה נתכוננה ונכנסה בקדושה... ועל פי זה אפשר לומר במ"ש בסנהדרין דף ל"א ע"ב לדזיו ליה כבר בתיה שלם, ופירש רש"י כמשה רבינו שהיה בן בתיה ומצאתי בהגדה שהיה בעל תשובה וכו' ע"ש. וצריך לדעת למה מתארו במשה רבינו ע"ה. ועוד היל"ל לדזיו ליה כבר יוכבד ולמה קורא למשה רבינו ע"ה בר בתיה. ואפשר לומר דבתיה חזרה בתשובה ונתגיירה, כמשז"ל ותורד בת פרעה לרחוץ שירדה לרחוץ מגלולי בית אביה. וכתה הרב עיר וקדיש מהר"א אזכרי ז"ל בספרו היקר ספר חרדים דף ע"ט דרשע הבא ליטהר נותנין בו מניצוץ משה רבינו ע"ה, ע"ש. ויתכן דזה הניצוץ שנותנין לבעל תשובה הוא מבחינת המלבוש שנתנה לו בתיה. ולכן קאמר לדזיו ליה כבר בתיה, דיש בו ניצוץ ממש רבינו ע"ה מבחינת לבוש שנתנה לו בתיה, ולכן קראו כן. וגם שבתיה חזרה בתשובה ונתגיירה, ויצדק מאד אומרו לדזיו ליה כבר בתיה.

ומכאן למר עוקבא. מר עוקבא שבוי במחלתו, והעלה ליבו טינא. כיצד מתרפאים מהחולי? מגיע רגע אחד שבו יכול מר עוקבא להשיג את מבוקשו. הוא יכול לנצל את המצב שנקלעה אליו אותה אישה, ולנצל את מצוקתה לצרכים הנמוכים שלו. אולם מר עוקבא מתמלא רחמים ואומר לעצמו, אני ארחם ואעשה חסד נקי ללא נגיעות, ונקודת הטהרה הזו היא זו שגורמת לו להתרפא.

חז"ל קישרו את מר עוקבא לנתן צוציטא. גם אם מדובר על שתי דמויות - הקשר ביניהם מאיר את המבט של חז"ל. תשובתו של מר עוקבא טמונה בכך שהוא "נתן", הוא יצא מעצמו, וגמל חסד. מכוח זה מואר נר משמים על ראשו. נתן גורם צוציטא. בתפילה שלנו למלכות בית דוד אנו מזכירים את הנר שמיוחס לדוד מלכנו: "ועריכת נר לבן ישי משיחך". מהו אותו נר. הנר לעומת האור זו היכולת להתייחס למעשה הקטן, ולא רק לאור הגדול. מלכות בית דוד מיוחדת בהתייחסותה לקטנות. דוד כמלך לא מזלזל בקטנות. דווקא האור הקטן הוא זה שפותח לנו צוהר ומרחב. משה רבינו גואלם של ישראל מתגדל דרך פגישה עם בתיה בת פרעה, וגם דרך ציפורה בת יתרו (דבש לפי מערכת ב):

ועוד האריך בסודות עליונים, ובסוף כתוב שם הגהה וז"ל, להר"ם יונה, מצאתי כי משה עם נוגה שהוא סוד הקליפה ששם היתה נשמת בת פרעה, ע"י הצדקה שעשתה עם משה נטהרה קליפת נוגה, ולכן משה נוגה עם ז' אותיותיהם גימטריא בתיה. עכ"ל. ובלקוטי הרמ"ז ז"ל כ"י ראיתי שכתב משם רבינו האר"י זצ"ל דבתיה בת פרעה הלבשה נשמתה למשה רבינו ע"ה בצאתה מהיכל לבנת הספיר, כי היא היתה מקליפת נוגה שהיא מלבשת את נפשות הצדיקים בבואן בעוה"ז, ובפרט בחו"ל. וכתב הרמ"ז ז"ל שזה סוד מ"ש רז"ל על פסוק איש מצרי הצילנו, וכי משה מצרי היה, אלא הוא עברי ולבושו מצרי שלבושו מבתיה...

האר"י הקדוש מבאר שהצד הפנימי של משה יש לו מיוכבד, והוא בחינת עברי. אולם הלבוש שהיה צריך משה רבינו כדי להוציא את ישראל ממ"ט שערי טומאה הינו לבוש של "איש מצרי". היציאה ממצרים נפעלה על ידי משה. משה רבינו מקבל מבתיה בת פרה לבוש של מצרי. בבית המלוכה של פרעה שם שיא הטומאה, שיא המצריות. משה נפגש עם שיא המצריות ולא מתפעל מהעוצמה המצרית. משה לא משתעבד לעוצמה המצרית. בתיה באה עם הקליפה הגסה של המצריות, והיא יחד עם משה מטהרים קליפה זו. זה היסוד והבסיס לגאולה.

נשלים את המבט בענין זה מתוך לימוד מדברי ר' צדוק הכהן מלובלין (פרי צדיק פרשת שמות אות י):

...בפשט הכתוב קאי איש מצרי על משה רבינו, וכן דעת הבראשית רבה, וכמו שאמרו משנקרא איש מצרי כו'. ויש להבין למה נקרא כן. אך הענין, דאיתא (סוטה יב. א) אף על עמו גזר, מפני שאמרו האצטגנינים היום נולד מושיען של ישראל, ולא ידעו אם מצרי או ישראל. ויש להבין למה לא ידעו, כיון שראו בכישוף וכדומה. אכן באמת היה משה רבינו נקרא בן בתיה מפני שגידלתו, שכל המגדל יתום מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו (וכמו שאמרו מגילה יג. א), ולזה ראו שהוא בן ישראל ומצרי, ולא ידעו מה זאת.

משה רבינו באישיותו מבלבל את האיצטגנינים, משום שיש לו שתי אמהות. מצד אחד הוא בן יוכבד, אולם בגלוי הוא בן בתיה. עם המורכבות והכוח הכפול של משה האיצטגנינים לא יכולים להתמודד. ממשיך ר' צדוק הכהן:

ובאמת שכך הוצרך להיות גדל בבית פרעה, ושיהיה בת פרעה מגדלתו, וכמו שאמרו במדרש רבה (פרשה יז) ואף מלך המשיח כו' יושב עמהם במדינה כו', והיינו כיון שהיו ישראל משוקעין בקליפת מצרים כעובר במעי אמו, כמו שנאמר גוי מקרב גוי, הוצרך להיות גדל בבית פרעה, ואף שלא ידע שורשו מכל מקום לא נדבק בו כלל מקליפת מצרים, על ידי זה היה ראוי להוציא את ישראל ממצרים אף שהיו משוקעין, כמו שאמרו (ויקרא רבה פרשה כג) אלו ואלו וכו'.

את כוח הגאולה מצמיח משה רבינו בתוכו בהתמודדות יום יומית. כל יום צריך משה רבינו לצייר לעצמו את האפסות של העוצמה המצרית. משה רבינו הוא אב לכל הגואלים, שיוכלו לגאול את האומה רק מכוח הבנתם את עומק החושך והנפילה. הגואל צריך להכיר מה גורם לעם ישראל לשקוע בגלויות השונות. וממשיך עוד ר' צדוק:

וכן משיח שיהיה צריך להוציא אף האובדים בארץ אשור והנידחים וגו', אף שהם משוקעים, צריך להיות יושב עמהם במדינה. וזה שנאמר משנקרא איש מצרי נקרא איש האלהים, דהיינו אף כשהיה ביניהם בבית פרעה לא נדבק בו מאומה מהרע.

משה צומח מכוח העבודה היום יומית לסור מהרע המצרי שסביבו. כשגדל משה ויצא אל אחיו והרג את המצרי שמכה איש עברי, לא מדובר במקרה חד פעמי שאינו תואם את אישיותו של משה, אלא משה הוציא לפועל את האמת שהייתה טמונה בתוכו. ועוד כותב ר' צדוק:

וזה שאמרו (סנהדרין לא, ב) לדזיו ליה כבר בתיה כו', והיינו משה רבינו ע"ה. ויש להבין למה קראו אז למשה בשם בר בתיה על שם שגידלתו. ורש"י הביא גירסא כבר ביתיה, עיין שם אך לגירסתנו יש להבין למה נקרא במקום הזה כן. אכן הקרני הוד זכה משה על ידי שנתגדל בבית פרעה ולא נדבק בו מהרע, ולכן מר עוקבא שהיה בעל תשובה כמו שנאמר בפרש"י, וזכה לנר דולק בראשו, והיינו על ידי התשובה שלימה זכה למה שאמרו (שבת פט, ב) אם יהיו חטאיכם כשנים הללו שסדורות ובאות מששת ימי בראשית וכו'...